

JAK NÁM ZNÍ BOJ: HUDEBNÍ ODEZVY KRIZOVÝCH OBDOBÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH BĚHEM DEVATENÁCTÉHO A DVACÁTÉHO STOLETÍ

Anja Bunzel

V úvodní části své přednášky „Czech Music and Infectious Disease“ („Česká hudba a infekční choroby“) z května 2020 konstatoval Michael Beckerman, že vysoké *e* v partu prvních houslí autobiografického smyčcového kvartetu č. 1 Bedřicha Smetany (*Z mého života*) se zrcadlí skladatelovo utrpení způsobené tinitem, jedním z četných symptomů, které ho sužovaly od roku 1874.¹ Zatímco v tomto případě je přítomnost choroby slyšitelná doslovně, nikoli jen metaforicky, táže se Beckerman ve svém vystoupení, jestli „existují i jiné způsoby, jak zní [...] nemoc.“ Poté uvádí řadu příkladů, v nichž dochází k rafinovanějšímu zprostředkování stavů nemoci, zármutku či utrpení pomocí hudby a hudebního kontextu. V návaznosti na Beckermanovu analýzu různých cest vedoucích k našemu sluchovému vnímání boje prostřednictvím hudby, a obecně i na jeho další práce v oblasti české hudby, věnujeme toto monotematicky zaměřené číslo časopisu hudebním odezvám krizových období v českých zemích během devatenáctého a dvacátého století. Do jisté míry vzniká toto číslo z panelu konajícího se v rámci výroční konference Irské muzikologické společnosti (Society for Musicology in Ireland, SMI) z května 2021. Zmíněný panel byl svolán v souvislosti s udělením Harrisonovy medaile společnosti (SMI IRC-Harrison Medal) Beckermanovi za jeho vynikající úspěchy a badatelskou činnost na poli české hudby.²

* Toto tematické číslo časopisu je součástí projektu „Koncepty identit v českém kulturním životě v době krize“ financovaného Akademií věd České republiky v rámci Strategie AV21 (program „Odolná společnost pro 21. století: Potenciály krize a efektivní transformace“, 4. tematický pilíř „Historické a transkulturní modely: identifikace, reprezentace a prožívání krizí v minulosti“).

1 Přednáška byla uspořádána prostřednictvím ZOOMu ve spolupráci Českého centra v New Yorku a Dvořák American Heritage Association, a je dostupná na Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=uXQyTXvcT9M>, [8. listopadu 2021].

2 Konference se konala prostřednictvím ZOOMu 27.–30. května 2021. Výzkumný panel pod názvem „Hearing Struggle: Musical Responses to Times of Crisis in the Czech Lands during the Nineteenth and Twentieth Centuries“ obsáhl šestici referátů (autoři Anja Bunzel, Jiří Kopecký, Jan Smaczny, David R. Beveridge, Aleš Březina, Tereza Havelková). Předsednictví

Hudba a hudební kultura reagují na krizové situace mnoha různými způsoby, včetně například výběru textů ve vokální hudbě či využití kompoziční estetiky a stylistiky, dramaturgie a recenzní praxe, ale i prostřednictvím rozmanitých nástrojů hudebněkulturní organizace a participace. Snad ještě patrnější než v časech politického, ekonomického a obecně lidského míru a rovnováhy jsou hudebněkulturní jevy pozorovatelné v obdobích krize navázány na pojmy identity, a to jak na národní, tak na regionální úrovni. Mohou se tu odrážet přímo v podobě konkrétní hudební partitury (například přítomností slov či parafrází zpolitizovaných melodií, emocionálně založené estetiky zahrnující tóniny, disonance a další prostředky typicky spojované s konfliktními tématy; a podobně), zároveň se ale mohou projevovat i v charakteru osobních vztahů mezi skladateli, publikem a kritikou – vznikem různých hnutí či institucionalizovaných spolků, nebo proměnami životních osudů jednotlivých protagonistů.³ V případě střední Evropy devatenáctého století se často pokládají za faktory s velkým vlivem na hudební kulturu Velká francouzská revoluce a napoleonské války s dozvukem v podobě Vídeňského kongresu (1814/1815), právě tak jako revoluční bouře let 1848 a 1849. Tyto události vedly ke změně mocenských struktur mezi jednotlivými regiony v rámci celé Evropy, mezi aristokratickými a měšťanskými společenskými vrstvami, ale i mezi hudebníky a publikem.⁴ Všechny tyto změny měly dopad na geografickou, profesní i intelektuální mobilitu hudebníků.

Jakožto součást habsburské monarchie byla česká hudební kultura devatenáctého století pod silným vlivem tohoto širšího středoevropského vývoje, jakkoli tu vedle celé řady rysů společných s dalšími částmi střední Evropy existují některé nuance, jež jsou pro České země specifické. Tyto zvláštnosti byly již mnohokrát analyzovány, a to z různých úhlů pohledu. Jedním aspektem, jenž se tak či onak vepsal do bezmála všech těchto rozborů a jejich tematiky je téma českého národního obrození a s ním souvisícího chápání národní či kulturní identity, často se tu vyskytující ve složitých kombinacích a navýsost personalizovaných podobách daných takovými demografickými kategoriemi, jako věk, genderová příslušnost, společenská třída, stupeň vzdělání, jazyková příslušnost a zběhlost v daném jazyce, profese a profesní struktury, jakož i náboženství jednotlivých zkoumaných protagonistů.

Tento soubor článků, zaměřujících se na široký rámeček krizových situací a identitních vzorců, se zvláštním ohledem na historii českých zemí krátce

se ujal Martin Čurda. Autorka je vděčná organizačnímu výboru řízenému Simonem Trezisem a členům Rady SMI 2021, zejména její prezidentce Lorraine Byrne Bodleyové, za poskytnutí příležitosti vystoupit na uvedeném fóru, jakož i všem posluchačům virtuální konference za jejich konstruktivní reakce.

- 3 Eseje uspořádané Detlefem Altenburgem nabízejí fascinující vhledy do průsečíků mezi hudební kulturou a aspekty identity. Detlef ALTENBURG (ed.): *Musik und kulturelle Identität [Bericht über den XIII. Internationalen Kongress der Gesellschaft für Musikforschung, Weimar 2004]*. Kassel et al.: Gesellschaft für Musikforschung / Bärenreiter, 2012.
- 4 Viz například Barbara BOISITS (ed.): *Musik und Revolution: die Produktion von Identität und Raum durch Musik in Zentraleuropa 1848/49*. Wien: Hollitzer, 2013.

po polovině století, dokládá, jak často jsou hudebněkulturní jevy úzce spjaté s dalšími kulturními, politickými, ekonomickými a sociálními otázkami, jež je obklopují, a nabízí tak hlubší pohled jak do dějin hudby, tak i do kulturního vývoje v obecnějším smyslu. České krize, o nichž se tu pojednává, se dají chronologicky seřadit takto: potíže uměleckých sdružení při budování organizované hudební scény v souladu s kolektivním záměrem v šedesátých letech 19. století (Jiří Kopecký); husitské války v hudebním zpracování Antonína Dvořáka (David R. Beveridge); hudebněestetické a infrastrukturní reakce Bohuslava Martinů na světovou hospodářskou krizi v roce 1929 (Aleš Březina); zpolitizované oživení zájmu o české dějiny v soudobé opeře během 70. a 80. let dvacátého století (Tereza Havelková); a konečně, s ohledem na osobní konotace s tvorbou Adama Michny a dílem Leoše Janáčka, pojetí (hudebních) dějin jako výsostně individuálního prožitku, nikoli jako univerzálního narativu chápaného každým člověkem stejně (Michael Beckerman).

Jednotlivé příspěvky se sice liší co do metodologie a tematického záběru, určitá témata však prostupují všemi referáty, což platí zejména o otázkách kulturní identity, (znovu-)uplatňování historických idiomů v pozdějších obdobích či průsečíků národních a mezinárodních percepcí a recepcí takzvané *českosti*. Úvodním příspěvkem tematického čísla je článek Jiřího Kopeckého, v němž autor hodnotí kulturní vazby Umělecké besedy na hudební život 60. let 19. století. Soudí, že hudební přínos spolku byl ve své době nedoceněný, vzhledem k tomu, že významně přispíval k rozvoji české hudební kultury. V jeho přístupu k ní lze spatřovat výraznou reflexi širšího okruhu historických fenoménů krizové etapy (např. nedostatek finančních prostředků ve společnosti výrazně determinované ekonomickými spíše než kulturními prioritami). David R. Beveridge ve svém příspěvku, nezabývajícím se celou množinou protagonistů, ale soustředěným na výzkum jedné konkrétní skladby, posuzuje aspekty české hudební kultury prostřednictvím hudební analýzy Dvořákovy koncertní dramatické předehry *Husitská* z hlediska dobových kontextů percepcce a recepce tohoto díla. Beveridge ve svém článku poukazuje na intertextuální ozvuky tradičních středověkých českých písní, přičemž tematizuje jednak platnost významu církevního reformátora Jana Husa (kol. 1370–1415) pro českou (hudební) kulturu i více než čtyři století po jeho smrti, jednak Dvořákovu místo v tomto kontextu. Aleš Březina ve svém článku posouvá obzor hudebního výzkumu z českých zemí do celoevropského měřítká podrobným rozborem hudebních reakcí Bohuslava Martinů na světovou hospodářskou krizi z října 1929, kterou Martinů prožíval v Paříži. S výčtem proměn v kompozičním stylu Martinů na konci 20. a začátkem 30. let minulého století se Březina táže, jestli skladatelův přechod od francouzských textových předloh k českým a směrem ke konstruktivnějším žánrům a stylům nějak nesusvisí s jeho neuspokojivou finanční situací po krachu na Wall Street v říjnu 1929. Poslední dva články tematického čísla se zabývají kulturou paměti a opakovaným výskytem historických materiálů ve veřejném diskurzu (Tereza Havelková) a v osobním životě (Michael Beckerman). Havelková klade do souvislosti kulturní politiku praktikovanou za státního socialismu s motivy a tematikou

odkazujícími k českým dějinám, opakovaně traktovanými v operách uváděných po druhé světové válce v pražském Národním divadle, *Zuzaně Vojířové* od Jiřího Pauera (1959 a 1981) a *Mistru Jeronýmovi* od Iva Jiráka (1984). Číslo časopisu uzavírá esej Michaela Beckermana, který tvrdí, že v závislosti na úhlu pohledu a osobní situaci v nějakém časovém bodě nemusí být historie nutně pojímána jako univerzální koncept, který chápou všichni stejně. Beckerman v této souvislosti nabízí příklad z vlastní zkušenosti s poslechem hudby českého barokního skladatele Adama Michny (1600?-1676), aby doložil, že jeho individuální percepci této hudby určovala řada faktorů jedinečných pro jeho osobní situaci. Zároveň nicméně konstatuje, že výkladový přístup k hudbě může v kombinaci s úvahami zahrnujícími širší okruh konceptů, jako jsou například identita, diskurz či biografie, poskytnout cenné hlubinné informace o hudební historii a historiografii.

Přestože stěžejní téma tohoto souboru článků – hudební kultura a do jisté míry i hudební historiografie v dobách krize – je zaměřeno na aspekty individuálního či kolektivního strádání, smutku a obecně negativně chápaných okamžiků českých dějin, přistupuje zároveň i k pozitivnějšímu pohledu na danou problematiku. Jakkoli protagonisté kulturních dějin uváděni v jednotlivých článcích – skladatelé, interpreti, organizátoři, spisovatelé, pedagogové – čelili kvůli svým postojům v jejich soudobém světě politickým zvrátům, finančním potížím nebo vnitřním konfliktům, je jim zároveň společná víra ve vlastní schopnosti a spřízněné kolektivní struktury. Často se toto přesvědčení promítlo do snahy přispět něčím hodnotným do vlastního osobního světa, ne-li také do společnosti jako celku.. Stručně řečeno vzájemným pojitkem jim je jakási duchovní pospolitost pramenící z vědomí společenské a umělecké odolnosti, jež směřuje ke zlepšení situace – jak pro ně samé, tak ovšem i pro jejich okolí jako celek, byť tito méně viditelní jednotlivci a struktury někdy zůstávají zdánlivě nepovšimnutí. Vždyť inspirace koneckonců vždycky pramení z kombinace různých zdrojů, jakými jsou například celospolečenské krize či konjunktury, intertextuální faktory, hrdinské postavy historie a slavné události, nebo tvorba soudobých umělců v jejich vlastních či příbuzných oborech, přičemž však tu zároveň přicházejí ke slovu i subtilnější koncepty (a to jak obecně, tak i v rámci tohoto tematického čísla – aspekty společenské třídy, rodiny a genderu; urbánní versus provinční, a institucionalizovaná versus neinstitucionalizovaná místa hudebněkulturní výměny; žánr a performance; a obecné pojetí prostoru – individuální vnitřní a vnější prostor, ale i prostor vlastní umělecké tvorby a tvorby všech ostatních.

Není patrně náhodné, že výše zmíněná Beckermanova přednáška z roku 2020 a základní myšlenka tohoto čísla časopisu vzniklá o rok později, v květnu 2021, spadají do doby ekonomické, politické i individuální nejistoty. Covid-19 nejen zостřil naše povědomí o chorobách a krizích (hudební) minulosti – zároveň, a snad ještě významněji, proměnil naše očekávání, zvyky a standardy naší komunikace. Došlo k náhlému přerušování badatelské činnosti v archivech, nebo k její silné závislosti na ochotě a pracovitosti archivářů, kteří se sami probírali prameny a následně je předávali v e-mailech; kulturní interakce se omezila na kontakty pomocí obrazovek nebo se zcela vytratila; priority v oblastech výuky

a studia se drasticky změnily; a vědecké konference se smrskly – byť se tím zároveň i obohatily – do virtuálního prostoru. Právě virtuální prostor se mnohým z nás stal připomínkou lidské touhy po komunikaci a účasti na nějakém komplexnějším projektu.

Zmíněný konferenční panel a následně i tento soubor článků vznikly právě na základě inspirace tímto kolektivním duchem, s nadějí na obnovení plodného dialogu české a irské muzikologie vedeného mezi přáteli, kolegy, lidmi, kteří se vzájemně neznají, i s kriticky zaměřenými hlasy doma i mimo něj. A právě tyto kontakty, příjemné vzpomínky a opodstatněné naděje v další rozvoj vzájemné spolupráce mezi těmito dvěma komunitami (spolu s řadou dalších), nebo snad přesněji toto vědomí přátelství a příslušnosti k *jedné* konkrétní komunitě, totiž k muzikologickému společenství jako celku, mě v době krize vedlo k uskutečnění tohoto projektu, za nějž zůstanu trvale vděčná a na jehož další pokračování se neobyčejně těším.

Toto číslo časopisu jsme se rozhodli věnovat památce Roberta Kesslera, jehož přínos v následujícím textu stručně shrnuje Michael Beckerman:

Toto číslo Hudební vědy je s pocity obdivu a vřelého přátelství věnováno památce Roberta Kesslera (1933–2021). Jako vydavatel a spoluzakladatel nakladatelství Pendragon Press stál za uvedením více než 350 titulů, mezi něž patřily knihy tak rozdílného zaměření jako jsou díla George Chadwicka a televizní seriál „The Outer Limits“ [Krajní meze], s tematickým záběrem, jehož rozmanitost obsáhla i oblasti hudby a architektury či hudby trubadúrů. Mimo jiné byl po řadu let i inspirátorem a podporovatelem edice „Studies in Czech Music“, přičemž mnoha badatelům činným v této oblasti poskytoval osobní pomoc. Byl nesmírně duchaplným člověkem s velkým smyslem pro humor, milovníkem sportu a her, ale zároveň i uvědomělým občanem po dlouhá léta aktivním v politickém životě. Svou kariéru zahájil jako úspěšný autor populárních písňových textů (jeho písničky figurují na nahrávkách Dionne Warwickové, Bernadette Petersové, Gregoryho Hinese, Leny Horneové, The Everly Brothers, Ellie Stoneové, Wylona Jenningse a dalších). V práci pro nakladatelství Pendragon Press byl aktivní až do své smrti v roce 2021.

Přeložil Ivan Vomáčka

Adresa:

Anja Bunzel
Ústav dějin umění Akademie věd České republiky
e-mail: bunzel@udu.cas.cz

Redakce děkuje dr. Anje Bunzelové (Oddělení muzikologie Ústavu dějin umění AV ČR) za externí editorskou spolupráci na tomto čísle časopisu Hudební věda.